

Petar Kropotkin: Odrednica Anarhizam u enciklopediji Britanika (1910)

Petar Kropotkin: Anarhizam

Članak napisan za enciklopediju Britanika, 1910.

ANARHIZAM (od grčkih reči αν (an) i ἀρχή (arhe), odsustvo vlasti, autoriteta) je naziv dat principu ili teoriji života i ponašanja u kom je društvo zamišljeno bez vlasti – u takvom društvu harmonija se ne postiže potčinjavanjem zakonu, ili poslušnošću prema bilo kakvom autoritetu, već slobodnim dogovorom, koji se zaključuje između različitih teritorijalnih i profesionalnih grupa, i koji se slobodno uspostavlja zarad proizvodnje i potrošnje, kao i za zadovoljavanje nebrojeno različitih potreba i ciljeva civilizovanog bića. U društvu koje je na ovakav način razvijeno, dobrovoljna povezivanja, koja već pokrivaju sva polja ljudske aktivnosti, uzeće još većeg maha, i na taj način zameniti državu i sve njene funkcije. Ona će predstavljati isprepletenu mrežu, sačinjenu od neograničenog broja raznovrsnih grupa i federacija svih veličina i struktura, lokalnih, regionalnih, nacionalnih i internacionalnih, privremenih ili manje-više stalnih – za sve moguće svrhe: proizvodnju, potrošnju i razmenu, komunikacije, održavanje higijene, zdravstvo, obrazovanje, zajedničku zaštitu, odbranu teritorije, itd; a, sa druge strane, za zadovoljenje stalno rastućeg broja naučnih, umetničkih, književnih i društvenih potreba. Štaviše, takvo društvo ne bi predstavljalo nešto nepromenljivo. Naprotiv – kao što se može videti u čitavom živom svetu¹[Misli se na svet prirode, biosferu. (prim. CLS)] – harmonija bi (tvrdi se) proizašla iz konstantno promenljivog podešavanja i prilagođavanja ravnoteže između velikog broja težnji i uticaja, a takvo podešavanje bi se moglo lakše ostvariti, tim pre što nijedna od težnji ne bi

uživala specijalnu zaštitu države.

Smatra se da, ukoliko bi društvo bilo ustrojeno po ovakvim načelima, kapitalistički monopol i država koja ga održava ne bi ograničavali čoveka u slobodnoj primeni svojih proizvodnih moći; niti bi ga, u ostvarivanju njegove volje, ograničavali strah od kazne, niti poslušnost prema pojedincima ili metafizičkim bićima, koji vode ka gušenju inicijative i umnom ropstvu. U svom delovanju bio bi vođen sopstvenim razumevanjem, što bi sa sobom nužno nosilo utisak o slobodnom delovanju i reakciji između njegovih i etičkih shvatanja njegovog okruženja. Čovek bi, na taj način, bio u mogućnosti da ostvari pun razvoj svih svojih sposobnosti, intelektualnih, umetničkih i moralnih, a da ga u tome ne sprečava ni prekovremeni rad za monopoliste, niti potčinjenost i pasivnost većine. Na taj način bi bio u mogućnosti da ostvari potpunu *individualnost*, koja nije ostvariva ni pod sadašnjim sistemom *individualizma*, niti pod bilo kojim sistemom državnog socijalizma u takozvanoj *Volkstaat* (narodnoj državi).

Štaviše, anarhistički pisci smatraju da njihova zamisao nije utopija, konstruisana nekakvom *a priori* metodom, i postuliranjem svega nekolicine osnovnih društvenih potreba. Ta zamisao je, kako tvrde, proizašla iz *analize tendencija* koje su već na delu, iako državni socijalizam ukazuje privremenu naklonost ka reformistima. Napredak modernih dostignuća, koja zadivljujuće pojednostavljuju proizvodnju svih životnih potreština; rastuća težnja ka nezavisnosti, i ubrzano širenje slobodne inicijative i slobodnog shvatanja u svim sferama – uključujući i one koje su ranije smatrane svojstvenim samo crkvi i državi – nepokolebljivo jačaju težnju ka bezvlašću.

Što se tiče njihovih ekonomskih shvatanja, anarhisti, zajedno sa svim socijalistima, u okviru kojih čine levo krilo, smatraju da sadašnji preovlađujući sistem privatnog vlasništva nad zemljištem, kao i kapitalistička proizvodnja zarad profita, predstavljaju dominaciju koja je protivna principima pravde i naložima korisnosti. Oni su glavna prepreka koja

sprečava da uspesi modernih tehničkih i naučnih dostignuća budu stavljeni u službu svih ljudi i upotrebljeni za postizanje opšteg blagostanja. Anarhisti smatraju da je sistem nadnica, i kapitalistička proizvodnja uopšte, prepreka napretku. Oni takođe ukazuju da je država bila, i nastavlja da bude, glavni instrument koji dozvoljava nekolicini kapitalista da monopolizuju zemljište, i da za sebe prisvoje krajnje neproporcionalan udeo godišnje akumuliranog viška proizvodnje. Prema tome, iako se bore protiv trenutne monopolizacije zemljišta, i kapitalizma uopšte, anarhisti se podjednako snažno bore i protiv same države, koja pruža glavni oslonac takvom sistemu, bilo da je ta država monarhija ili republika, u kojoj je vlast uspostavljena na principu *referenduma*.

Državna organizacija, koja je uvek bila, kako u antičkoj, tako i u savremenoj istoriji (makedonska imperija, rimska imperija, savremene evropske države nastale na ruševinama samostalnih gradova), instrument za uspostavljanje monopola u korist vladajuće manjine, ne može se naterati da radi na uništenju tih monopola. Shodno tome, anarhisti smatraju da bi prepuštanje državi svih glavnih izvora ekonomskog života – zemlje, rudnika, železnice, banaka, osiguranja, itd. – kao i prepuštanje upravljanja svim važnim granama industrije, pored svih funkcija koje država već ima u svojim rukama (obrazovanje, državno priznate religije, odbrana teritorije, itd), dovelo do stvaranja novog instrumenta tiranije. Državni kapitalizam bi samo povećao moć birokratije i kapitalizma. Istinski napredak leži u decentralizaciji, kako *teritorijalnoj*, tako i *funkcionalnoj*, u razvoju duha lokalne i lične inicijative, i u slobodnoj federaciji, od jednostavne do složene, umesto sadašnjeg sistema hijerarhije, koji polazi od centra ka periferiji.

Kao i većina socijalista, anarhisti uviđaju da je, kao i kod evolucije u prirodi, spora evolucija društva, s vremena na vreme, praćena periodima ubrzane evolucije, koje se nazivaju revolucijama; i oni smatraju da era revolucija još uvek nije

završena. Periode brzih promena pratiće periodi spore evolucije, a takvi periodi se moraju iskoristiti – ne za povećanje i širenje moći države, nego za njihovo smanjenje, kako kroz organizovanje lokalnih grupa proizvođača i potrošača u svakom gradu ili komuni, tako i kroz regionalne, i najzad, međunarodne federacije ovih grupa.

Na osnovu gore navedenih principa, anarhisti odbijaju da uzmu učešće u postojećem državnom uređenju i da mu pruže podršku tako što će u njega „ubrizgati svežu krv“. Oni ne nastoje da osnivaju, i pozivaju radništvo da ne osniva, političke stranke u parlamentima. Shodno tome, još od osnivanja Međunarodnog udruženja radnika, 1864–1866. godine, težili su tome da promovišu svoje ideje direktno, u okviru radničkih organizacija, kako bi ih podstakli na direktnu borbu protiv kapitala, bez polaganja nade u parlamentarno zakonodavstvo.

Istorijski razvoj anarhizma

Koncepcija slobodnog društva koja je upravo skicirana i nastojanje ka ostvarenju takvog društva, koje je dinamični izraz ove zamisli, oduvek je postojala u čovečanstvu nasuprot vladajućoj hijerarhiji i njenom delovanju – čas jedna, čas druga se smenjuju u različitim periodima istorije. Ovom nastojanju dugujemo razvoj onih institucija – klan, seoska zajednica, esnaf, slobodni srednjevekovni gradovi – koje su same mase izvojevale i pomoću kojih su se opirale invazijama osvajača i manjina željnih moći. To isto nastojanje se silovito utvrdilo u okviru velikih srednjevekovnih verskih pokreta, naročito tokom ranih pokreta reformacije i njihovih preteča. Istovremeno, to nastojanje je očigledno našlo svoj izraz i u pisanjima nekih mislilaca, još od vremena Lao Cea, iako je, usled njenog nesholastičkog i narodnog porekla, očito steklo manju popularnost među učenim ljudima od suprotstavljenog nastojanja.

Profesor Adler²[Georg Adler (1863–1908)] u svom delu *Geschichte des Sozialismus und Kommunismus*, ukazuje da je još Aristip

(430. p.n.e), jedan od osnivača Kirenske škole, učio kako se mudri ljudi ne smeju odreći svoje slobode u korist države, i da je jednom, odgovarajući na Sokratovo pitanje, rekao kako ne želi da pripada ni vladajućoj, a ni podređenim klasama. Međutim, čini se da je takav stav proizašao iz pukog epikurejskog stava prema životu masa.

Najbolji predstavnik anarhističke filozofije u Staroj Grčkoj bio je Zenon (342–267. ili 270. p.n.e), sa ostrva Krit, osnivač stoičke filozofije, koji je jasno suprotstavljao svoju zamisao slobodnog društva bez vlasti Platonovoj državi-utopiji. Odbacivao je svemoćnost države, njeno intervenisanje i uređenje, i proglasio suverenitet moralnog zakona pojedinca – zapažajući već tada da, iako nužni nagon za samoodržanjem vodi čoveka u samoljublje, njegova priroda ispravlja to tako što mu obezbeđuje jedan drugi nagon – nagon za društvenošću. Kada ljudi postanu dovoljno razumni da slede svoje prirodne nagone, ujediniće se preko granica i sazdaće čitav jedan kosmos. Neće imati potrebu za zakonima, sudovima ili policijom, neće imati potrebu za hramovima i bogoslužanjem, i neće koristiti novac – slobodno darivanje će zameniti razmenu dobara. Nažalost, Zenonovi spisi nisu preživeli do današnjeg vremena i poznati su nam samo preko fragmenata. Pa ipak, činjenica da je samo njegovo izražavanje slično izražavanju koje je danas u upotrebi, pokazuje koliko je ovo nastojanje duboko ukorenjeno u ljudskoj prirodi.

U srednjem veku nailazimo na ista stanovišta o državi, koja je izrazio čuveni biskup iz Albe, Marko Điolamo Vida, u svom prvom dijalogu *De dignitate reipublicae* (F. Kavali, *Memorie dell'Istituto Veneto*, XIII; Dr E. Nis, *Researches in the History of Economics*). Ali, tek sa nekolicinom ranih hrišćanskih pokreta, koji se javljaju u IX veku u Jermeniji, i u propovedima ranih Husita, naročito Čojeckog, i ranih anabaptista, naročito Hansa Denka (vidi: Keller, *Ein Apostel der Wiedertaufer*), iste ove ideje posebno su silovito izražene – naravno, sa posebnim naglaskom na njihove moralne aspekte.

Rable i Fenelon su takođe izrazili slične ideje u svojim utopijama, i bili su aktuelni u osamnaestom veku među francuskim enciklopedistima, što se može zaključiti iz različitih navoda, koji se mogu naći u pisanjima Rusoa, Didroovom *Predgovoru*, Bugenvilovom *Putovanju*, itd. Međutim, usled rigorozne cenzure Rimokatoličke crkve, uprkos svim mogućnostima takve ideje se tada nisu mogle dalje razvijati.

Ove ideje su došle do izražaja tek kasnije, tokom velike Francuske revolucije. Iako su Jakobinci činili sve što je u njihovoj moći da stave sve pod kontrolu vlasti, čini se sada, iz nedavno objavljenih dokumenata, da su mase ljudi, u svojim opštinama i okruzima, ostvarile značajan konstruktivan posao. Sami su vršili odabir sudija, organizovali nabavke zaliha i opreme za vojsku, kao i za velike gradove, nalazili posao nezaposlenima, obavljali skupljanje dobrovoljnih priloga, itd. Pokušali su čak da uspostave direktnu prepisku između 36,000 komuna u Francuskoj kroz posredovanje specijalnog odbora, koji je funkcionisao van okvira Narodne skupštine (vidi, Sigismund Lacroix, *Actes de la commune de Paris*).

Viljem Godvin je, u svom delu *Istraživanje o političkoj pravdi* (2 toma, 1793), prvi formulisao političke i ekonomske zamisli anarhizma, iako nije upotrebio tu reč kako bi dao ime idejama koje je razvio u svom izuzetnom delu. Zakoni, pisao je, nisu proizvod mudrosti naših predaka; oni su proizvod njihovih strasti, njihovih strahova, njihovih zavisti i njihovih ambicija. Lek koji nude je gori od zla koje navodno leče. Ako, i samo ako, svi zakoni i sudovi budu ukinuti, i odluke u iskrslim sporovima budu prepuštene razumnim ljudima izabranim za tu svrhu, istinska pravda bi se postepeno razvila. Što se tiče države, Godvin je iskreno zagovarao njeno ukidanje. Društvo bi, pisao je, moglo savršeno dobro funkcionisati bez vlasti; samo što bi zajednice trebale biti male i potpuno autonomne. Što se tiče vlasništva, govorio je da prava svakoga „na imetak sposoban da doprinese koristi ljudskog bića“ moraju biti regulisana isključivo pravdom; imetak mora ići „onome

kome je najviše potreban“. Njegov zaključak je bio komunizam. Međutim, Godvin nije imao hrabrosti da ostane dosledan svom mišljenju. On je kasnije potpuno prepravio poglavlje o vlasništvu i ublažio svoje komunističke stavove u drugom izdanju *Političke pravde* (1796).

Prudon je bio prvi koji je, 1840. godine, u svom delu *Šta je vlasništvo?* upotrebio izraz „anarhija“, primenjujući ga na društvo bez vlasti. Žirondinci su tokom Francuske revolucije slobodno upotrebljavali reč „anarhisti“ za one revolucionare koji nisu smatrali da je zadatak Revolucije izvršen svrgavanjem Luja XVI, i koji su insistirali na preduzimanju niza ekonomskih mera (ukidanje feudalnih prava bez mogućnosti ponovnog otkupa, povraćaj javnog zemljišta oduzetog 1669. godine seoskim zajednicama, ograničenje zemljišnog poseda na 120 ari, progresivni porezi na dobit, nacionalna organizacija razmene na ravnopravnoj bazi, koja je već počela sa praktičnom primenom, i tako dalje).

Prudon je zagovarao društvo bez vlasti, i koristio reč „anarhija“ da opiše takvo društvo. Kao što je poznato, Prudon je odbacivao bilo kakav vid komunizma, usled kojeg bi čovečanstvo bilo saterano u komunističke manastire ili barake, kao i sve vidove državno podržanog socijalizma, kakve su zagovarali Luj Blan i ostali kolektivist. Kada je, u svom prvom zapisu o vlasništvu, proglasio „Vlasništvo je krađa“, mislio je samo na vlasništvo u njegovom sadašnjem smislu – „pravo na upotrebu i zloupotrebu“, koje je zasnovano na starorimskom zakonu; sa druge strane, u vlasničkom pravu, koje podrazumeva samo ograničeni vid *posedovanja*, Prudon je video najbolju zaštitu od uplitanja države. Istovremeno, nije želeo da nasilnim putem liši imovine trenutne vlasnike zemljišta, stambenih kuća, rudnika, fabrika, itd. Umesto toga, on je isti cilj hteo da postigne tako što bi kapitalu onemogućio kamatni prihod; ovu ideju je nameravao da sprovede uz pomoć nacionalne banke, koja bi bila bazirana na uzajamnom poverenju svih strana uključenih u proizvodnju, a koje bi se među sobom

dogovorile o razmeni svojih proizvoda na principu jednakosti između sredstava utrošenih za proizvodnju i vrednosti proizvoda, a uz pomoć radničkih čekova, koji bi predstavljali časove rada utrošenih za proizvodnju bilo koje robe. U takvom sistemu, koji Prudon opisuje kao „mutualizam“ (uzajamnost), svaka razmena usluga bi bila striktno jednaka. Pored toga, takva banka bi bila u mogućnosti da pozajmljuje novac bez kamate, uzimajući samo oko jednog procenta, ili čak manje, za pokrivanje troškova administracije. Tako bi svako bio u mogućnosti da pozajmi novac potreban za kupovinu kuće, i niko više ne bi morao plaćati godišnju rentu za njeno korišćenje. Opšta „društvena otplata duga“ bi, na taj način, bila olakšana, i ne bi više bilo potrebe za nasilnim oduzimanjem imovine. Isto bi važilo i za rudnike, železnicu, fabrike, itd.

U ovakvom društvu država bi bila beskorisna. Glavni odnosi među građanima bi bili zasnovani na slobodnom dogovoru i regulisani jednostavnim knjigovodstvom. Sporovi bi se rešavali putem arbitraže. Prodorna kritika države i svih mogućih oblika vlasti, kao i dubok uvid u sve ekonomske probleme, bili su dobro poznate karakteristike Prudonovog rada.

Vredi napomenuti da je francuski mutualizam imao preteču u Engleskoj, u Viljemu Tompsonu, koji je počeo sa mutualizmom pre nego što je postao komunista, i u njegovim sledbenicima Džonu Greju (*Predavanje o ljudskoj sreći*, 1825; *Društveni sistem*, 1831) i Dž. F. Breju (*Radničke zablude i radnički lek*, 1839). Mutualizam je takođe imao svoje prethodnike i u Americi. Džosaja Voren, koji je rođen 1798. (vidi: V. Bejli, *Džosaja Voren, Prvi američki anarhista*, Boston, 1900), i bio član zajednice „Nova harmonija“ Roberta Ovena, smatrao je da je neuspeh ovog poduhvata uglavnom bio uzrokovan gušenjem individualnosti i nedostatkom inicijative i odgovornosti. Ovi nedostaci, smatrao je, bili su svojstveni svakom sistemu baziranom na autoritetu i zajednici dobara. On je, stoga, zagovarao potpunu individualnu slobodu. 1827. godine otvorio je u Sinsinatiju malu seosku radnju, koja je bila prva

„pravedna radnja“, i koju su ljudi nazvali „vremenska radnja“, zato što je bila zasnovana na razmeni jednakog rada za svaki sat proizvodnje. „Trošak – granica cene“, i shodno tome „bez kamata“, bili su slogani ove radnje, kao i kasnije, njegovog „pravednog sela“, nadomak Njujorka, koje je, 1865. godine, još uvek postojalo. „Pravedna kuća“ gospodina Kita, u Bostonu, osnovana je 1855. godine, i takođe je vredna pomena.

Prudonove ekonomske ideje, posebno ideja o uzajamnom bankarstvu, nalazile su svoje pristalice, pa čak i praktičnu primenu u Sjedinjenim Američkim Državama, dok su njegove političke ideje o anarhiji naišle tek na mali odjek u Francuskoj, gde su hrišćanski socijalizam Lamenea i Furijea, i državni socijalizam Luja Blana i sledbenika Sen-Simona, bile dominantne. Ipak, ove ideje su naišle na privremenu podršku kod nemačkih mladohegelovaca, Mojsija Hesa, 1843. godine i Karla Grina, 1845. godine, koji su zagovarali anarhizam.

Sa druge strane, individualistički anarhizam je našao, takođe u Nemačkoj, svoj potpuni izraz u Maksu Štirneru (Kaspar Šmit), čiji su izuzetni radovi (*Jedini i njegovo vlasništvo* i članci koje je pisao za *Rheinische Zeitung*) ostali u zapečku, sve dok Džon Henri Mekej nije ukazao na njihovu važnost.

Profesor V. Baš je, u odličnom predgovoru svoje zanimljive knjige *L'Individualisme anarchiste: Max Stirner* (1904), pokazao kako je razvoj nemačke filozofije od Kanta do Hegela, kao i Šelingov „apsolut“ i Hegelov *Geist*, nužno uzrokovao, u trenutku kada je započeo anti-hegelovski revolt, propovedanje istog tog „apsoluta“ u okviru pobunjeničkog tabora. To propovedanje započeo je Štirner, koji ne samo da je zagovarao kompletnu pobunu protiv države i protiv robovanja koje bi autoritarni komunizam nametnuo čoveku, već i potpuno oslobođenje pojedinca od svih društvenih i moralnih stega – rehabilitaciju i nadmoć pojedinca, potpuni „amoralizam“ i „udruživanje egoista“. Profesor Baš je ukazao na konačni zaključak ovakvog vida individualnog anarhizma. On tvrdi da cilj svih superiornih civilizacija nije da dozvoli *svim*

članovima zajednice normalan razvoj, već da dozvoli određenom broju bolje obdarenih pojedinaca „potpun razvoj“, čak i po cenu sreće i samog postojanja mase čovečanstva. Prema tome, to je povratak ka najobičnijem individualizmu, koji zagovaraju sve manjine koje teže nadmoći i kojima, zapravo, čovek istorijski duguje baš tu državu i sve ostalo što uz nju ide, a protiv čega se ovi individualisti bore. Njihov individualizam ide toliko daleko da se okončava negacijom sopstvene polazne tačke – a da ne pominjemo nemogućnost pojedinca da dostigne potpun razvoj u uslovima potlačenosti masa od strane „prelepe aristokratije“. Njegov razvoj bi ostao jednostran. Zbog toga ovaj pravac mišljenja, bez obzira na njegovo nesumnjivo ispravno i korisno zagovaranje potpunog razvoja svačije individualnosti, nalazi odjeka samo u ograničenim umetničkim i literarnim krugovima.

Anarhizam u Međunarodnom udruženju radnika

Kao što je poznato, nakon neuspeha ustanka pariskih radnika u junu 1848. godine i pada Republike zamrla je propaganda svih socijalističkih frakcija. Celokupna socijalistička štampa bila je učutkana tokom perioda reakcije, koji je trajao punih dvadeset godina. Anarhistička misao je, i pored toga, uspevala da napreduje, prevashodno u Belgarigovim (Kurdroj), a posebno u spisima Žozefa Dežaka (*Les Lazareacute'ennes*, *L'Humanisphère*, anarhističko-komunistička utopija, koja je skoro otkrivena i reizdata). Socijalistički pokret je oživeo tek posle 1864. godine, kada se nekolicina francuskih radnika „mutualista“, sastala tokom Svetske izložbe u Londonu sa engleskim sledbenicima Roberta Ovena i osnovala Međunarodno udruženje radnika. Ovo udruženje se veoma brzo razvijalo i usvojilo politiku direktne ekonomske borbe protiv kapitalizma, bez mešanja u političku parlamentarnu agitaciju, držeći se ove politike sve do 1871. godine. Međutim, nakon Francusko-nemačkog rata, kada je Međunarodno udruženje radnika zabranjeno u Francuskoj nakon ustanka Komune, nemački radnici, koji su dobili pravo glasa na izborima za novouspostavljeni kraljevski parlament, insistirali su na promeni taktike

Internacionale, i otpočeli proces stvaranja Socijal-demokratske političke partije. Ovo je, ubrzo nakon toga, dovelo do podela unutar Udruženja radnika, pa su tako Latinske federacije, španska, italijanska, belgijska i jurska (Francuska nije mogla biti zastupljena), osnovale Federalnu uniju, koja se potpuno razišla sa marksističkim generalnim savetom Internacionale. Unutar ovih federacija razvijalo se nešto što bi se danas moglo opisati kao *moderni anarhizam*. Nakon što su ove federacije neko vreme koristile izraze poput „federalisti“ i „anti-autoritarci“, naziv „anarhisti“, kako su ih njihovi protivnici uporno nazivali, konačno je bio prihvaćen i odbranjen.

Za razvoj principa anarhizma unutar ovih Latinskih federacija ubrzo je najzaslužniji postao Bakunjin, kroz veliki broj svojih spisa, pamfleta i pisama. On je zahtevao potpuno ukidanje države, koja je – kako je napisao – proizvod religije, pripada nižem stepenu civilizacije, predstavlja negaciju slobode, i upropasti čak i ono na šta se obaveže da će uraditi za opštu dobrobit. Država je bila nužno istorijsko zlo, ali njeno potpuno odumiranje će, pre ili kasnije, biti podjednako nužno. Odbacujući svaku vrstu zakonodavstva, pa čak i univerzalno pravo glasa, Bakunjin se zalagao za potpunu autonomiju svake nacije, svake regije i svake zajednice, dok ne predstavljaju opasnost po svoje susede, i potpunu nezavisnost pojedinca, dodajući da čovek postaje istinski slobodan tek onda kada svi ostali ljudi postanu podjednako slobodni. Slobodne federacije zajednica bi sačinjavale slobodne nacije.

Što se tiče njegovih ekonomskih zamisli, Bakunjin je, kao i njegovi federalistički drugovi iz Internacionale (Cesar De Pape, Džejms Gijom, Ademar Švicgebel), opisao sebe kao „kolektivističkog anarhistu“ – ne pogrдно, kao Vidal i Peker ili njihovi savremeni socijal-demokratski sledbenici, već afirmativno, da bi izrazio stanje stvari gde su sva neophodna sredstva za proizvodnju u zajedničkom posedu radničkih grupa i

slobodnih komuna, i gde svaka grupa zasebno odlučuje o načinu naknade za rad. Društvena revolucija, čiji su brzi dolazak u to vreme predskazali svi socijalisti, bila bi sredstvo za ostvarivanje tih novih uslova.

Jurske, španske i italijanske federacije i sekcije Međunarodnog udruženja radnika, kao i francuske, nemačke i američke anarhističke grupe, bile su narednih godina glavni centri anarhističke misli i propagande. Odbijale su bilo kakvo učešće u parlamentarnoj politici i uvek su bile u bliskom kontaktu sa radničkim organizacijama. Ipak, u drugoj polovini osamdesetih i tokom ranih devedesetih godina devetnaestog veka, kada je uticaj anarhista počeo da se oseća u štrajkovima, u prvomajskim demonstracijama, gde su promovisali ideju generalnog štrajka i osmočasovnog radnog vremena, kao i u antimilitarističkoj propagandi u vojsci, nasilni progoni su bili usmereni direktno protiv njih, posebno u latinskim zemljama (uključujući fizička mučenja, itd) i u SAD (pogubljenje petorice čikaških anarhista 1887. godine). Anarhisti su na ove progone odgovorili talasom nasilnih akcija, koje su zatim bile praćene novim pogubljenjima, na koja je odgovoreno ponovnim odmazdama. Ovo je u javnosti stvorilo utisak da je nasilje u biti anarhizma, čije pristalice jasno odbacuju ovakvo stanovište i smatraju da u stvarnosti nasilju pribegavaju sve strane, srazmerno tome koliko je njihova otvorena akcija sprečena nasiljem, i u kojoj meri ih zakoni čine razbojnicima. (vidi, C. M. Vilson, *Anarhizam i revolt*, i *Izveštaj Komiteta za španska zverstva*, u „Pamfletima slobode“; Dajer Lum, *Sažeta istorija velikog suđenja čikaškim anarhistima* (Njujork, 1886); *Čikaški mučenici: Govori*, itd).

Anarhizam je nastavio da se razvija, delimično u pravcu prudonovljevog „mutualizma“, ali uglavnom kao komunistički anarhizam. Ovim dvema glavnim pravcima dodat je i treći, koji je začeo Lav Tolstoj – hrišćanski anarhizam, kao i četvrti, koji bi se mogao opisati kao literarni anarhizam, a koji se

razvio kod nekolicine istaknutih savremenih pisaca.

Prudonove ideje, posebno one koje se odnose na uzajamno bankarstvo, a koje je zastupao i Džosaja Voren, naišle su na veliki broj sledbenika u SAD, stvarajući veoma uticajnu školu, u kojoj su glavni pisci bili Stiven Perl Endruz, Viljem Grin, Lisander Spuner (koji je počeo da piše 1850. godine, i čije je nedovršeno delo, *Prirodni zakon*, mnogo obećavalo), i nekolicina drugih, čija se imena mogu naći u knjizi doktora Netlaua *Bibliographie de l'anarchie*.

Istaknuto mesto među individualnim anarhistima u Americi zauzima Bendžamin R. Taker, čiji je žurnal *Sloboda* osnovan 1881. godine, i čije zamisli su kombinacija Prudonovih i ideja Herberta Spensera. Počevši od izjave da su anarhisti, strogo uzev, egoisti, i da svaka grupa pojedinaca, bila ona tajno udruženje nekoliko osoba ili Kongres SAD, ima pravo da ugnjetava čitavo čovečanstvo, pod uslovom da za tako nešto poseduje odgovarajuću moć, da jednaka sloboda za sve i potpuna jednakost treba da budu zakon, i da je „neka svako gleda svoja posla“ jedinstveni moralni zakon anarhizma, Taker nastavlja da dokazuje da bi opšta i temeljna primena ovih principa bila od koristi i ne bi predstavljala opasnost, zato što bi moć svakog pojedinca bila ograničena primenom jednakih prava svih drugih. Taker dalje ukazuje (sledeći H. Spensera) na razliku koja postoji između zloupotrebe nečijih prava i otpora prema takvoj zloupotrebi; između dominacije i odbrane: gde ova prva zaslužuje podjednaku osudu, bilo da se radi o zloupotrebi koju neki kriminalac vrši nad pojedincem, ili zloupotrebi pojedinca nad svim drugim ljudima, ili svih ljudi nad pojedincem; dok je otpor takvoj zloupotrebi opravdan i neophodan. I građanin i grupa građana imaju pravo na bilo kakvo nasilje, uključujući i smrtnu kaznu, ako služi njihovoj samoodbrani. Nasilje je, takođe, opravdano prilikom izvršavanja obaveza vezanih za poštovanje dogovora. Taker, dakle, sledi Spensera i, kao i on, otvara (po mišljenju pisca ovih redova) put za ponovno uspostavljanje svih funkcija države, pod izgovorom „odbrane“.

Njegova kritika sadašnje države je vrlo pronicljiva, a njegova odbrana prava pojedinca veoma snažna. Što se tiče njegovih ekonomskih stavova, B. R. Taker sledi Prudona.

Individualistički anarhizam američkih Prudonista nailazi, međutim, na malo simpatija među radnicima. Oni koji su ga propovedali – mahom „intelektualci“ – ubrzo shvataju da se individualizacija, koju su tako visoko cenili, ne može ostvariti pojedinačnim naporima, pa zbog toga, ili napuštaju redove anarhista i odlaze u redove liberalnog individualizma klasičnih ekonomista, ili se povlače u neku vrstu epikurejskog amoralizma ili podržavaju teorije o nadčoveku, slične onima koje zastupaju Štirner i Niče. Najveći deo anarhističkih radnika podržava anarho-komunističke ideje, koje su se postepeno razvile iz anarhističkog kolektivizma Međunarodnog udruženja radnika. Najpoznatiji predstavnici ovog pravca anarhizma bili su: Eliz Rekli, Žan Grave, Sebastijan Fur i Emil Puže u Francuskoj; Eriko Malatesta i Kovelj u Italiji; R. Mela, A. Lorenci, i uglavnom nepoznati autori mnogih izvrsnih manifesta u Španiji; Johan Most u Nemačkoj; Spajls, Parsons i njihovi sledbenici u SAD itd; dok Domela Nivenus zauzima prelaznu poziciju u Holandiji. Vodeće anarhističke novine, koje se objavljuju od 1880. godine, takođe pripadaju ovom pravcu; dok je dosta anarhista ovog pravca pristupilo takozvanim sindikalističkim pokretima – francuski naziv za ne-politički radnički pokret, posvećen direktnoj borbi protiv kapitalizma, koji je u poslednje vreme postao veoma izražen u Evropi.

Kao jedan od predstavnika anarho-komunističkog pravca, pisac ovog članka već mnogo godina nastoji da razvije sledeće ideje: da prikaže suštinsku, logičku vezu između savremene filozofije prirodnih nauka i anarhizma; da postavi anarhizam na naučnu osnovu proučavanjem tendencija koje su očigledne u današnjem društvu i koje mogu ukazati na njegov dalji razvoj; i da razradi osnove anarhističke etike. Što se tiče suštine samog anarhizma, Kropotkinov cilj je bio da dokaže da komunizam,

barem delimični – ima veće izglede da bude uspostavljen nego kolektivizam, posebno u naprednijim zajednicama, i da je anarho-komunizam jedini oblik komunizma koji ima bilo kakve šanse da bude prihvaćen u civilizovanom društvu; komunizam i anarhija su, stoga, dva uslova evolucije koji se međusobno dopunjuju, jedan čini drugog mogućim i prihvatljivim. Štaviše, pisac je pokušao da ukaže kako, tokom revolucionarnog perioda, veliki grad – ukoliko su njegovi stanovnici prihvatili ideju – može da se samostalno organizuje na principima slobodarskog komunizma; grad bi garantovao svakom stanovniku smeštaj, hranu i odeću u onoj meri koja se podudara sa udobnošću koja je trenutno dostupna samo srednjoj klasi, u zamenu za poludnevni, ili petočasovni rad; i kako bi sve one stvari koje se smatraju luksuzom svako mogao da pribavi ukoliko bi tokom druge polovine radnog dana učestvovao u svim mogućim vrstama slobodnog povezivanja, zarad svakog mogućeg cilja – obrazovanja, književnosti, nauke, umetnosti, sporta, i tako dalje. Da bi dokazao prvu od ovih tvrdnji, analizirao je mogućnosti poljoprivrednog i industrijskog rada, oba kombinovana sa umnim radom. Da bi rasvetlio glavne faktore evolucije čoveka, analizirao je istorijski udeo popularnog konstruktivnog delovanja uzajamne pomoći i istorijske uloge države.

Iako sebe nije nazivao anarhistom, Lav Tolstoj je, kao i njegovi prethodnici u narodnim verskim pokretima petnaestog i šesnaestog veka, Čojecki, Denk i mnogi drugi, usvojio anarhističke stavove vezane za pitanja države i vlasničkih prava, izvodeći svoje zaključke iz opšteg duha učenja Isusa Hrista i iz nužnih naloga zdravog razuma. Svom silinom svog talenta, stvorio je (naročito u delu *Kraljevstvo Božije u Vama*) veoma snažnu kritiku crkve, države i zakona, a posebno današnjeg zakona o vlasništvu. Državu je opisao kao dominaciju pokvarenih, podržanu brutalnom silom. Pljačkaši su, rekao je, daleko manje opasni od dobro organizovane vlasti. Oštro je kritikovao današnje predrasude vezane za koristi koje čovek dobija od crkve, države i postojeće podele vlasništva, dok iz

učenja Hristovog izvlači pravilo o ne pružanju otpora i apsolutnu osudu svih ratova. Njegovi verski argumenti su, međutim, toliko dobro ukombinovani sa argumentima do kojih je došao nepristrasnim posmatranjem postojećih nedaća, da se anarhistički delovi u njegovim radovima podjednako dopadaju kako religioznom tako i nereligioznom čitaocu.

Bilo bi nemoguće predstaviti ovde, u kratkim crtama, proboj anarhističkih ideja u savremenoj književnosti, s jedne strane, i uticaj koji je slobodarska misao najboljih savremenih pisaca imala na razvoj anarhizma, sa druge strane. Trebalo bi konsultovati deset obimnih tomova *Supplément Littéraire* u novinama *La Révolte*, a kasnije i *Temps Nouveaux*, koji sadrže reprodukcije radova na stotine savremenih autora koji su izražavali anarhističke ideje, da bi se shvatilo koliko blisko je anarhizam povezan sa celokupnim intelektualnim pokretom našeg vremena. *Sloboda* Džona Stjuarta Mila, *Pojedinac protiv Države* Herberta Spensera, *Moralnost bez obaveze i kazne* Žan-Mari Gijoa, i *Moral, umetnost i religija* Alfreda Fulijea, zatim radovi Multatulija (Eduard Dous Deker), *Umetnost i revolucija* Riharda Vagnera, radovi Ničea, Emersona, Viljema Lojda Garisona, Henrija Dejvida Toroa, Aleksandra Hercena, Edvarda Karpentera i mnogih drugih; a u domenu fikcije, u Ibzenovim dramama, poeziji Volta Vitmena, Tolstojevom *Ratu i miru*, Zolinom *Parizu i Radu*, poslednjim radovima Merežkovskog, i još beskonačno mnogo radova manje poznatih autora, prepunih ideja koje pokazuju koliko je blisko anarhizam povezan i isprepletan sa radom koji se u savremenoj misli odvija u pravcu oslobađanja čoveka od stega države i kapitalizma.

Bibliografski podaci

Autor	Petar Kropotkin
Naslov	Anarhizam, članak napisan za enciklopediju Britanika, 1910.
Prevod	Boris Huskić i Branislav Dragićević

Izdavač	Centar za liberterske studije
Godina	2010.